

КВАЗИМЕМЛЕКЕТТІК СЕКТОР СУБЪЕКТІЛЕРІНІҢ ҚЫЗМЕТІНЕ АУДИТ ЖҮРГІЗУДІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Шымбаев Ә.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

Шет мемлекеттердің тиімділік аудитін қолданудағы озық тәжірибелер бұл бақылау тетігі мемлекеттік органдардың бюджеттік қаражаттардың немесе мемлекеттік активтердің шешімдер қабылдауын және орындауын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретіндігін, сондай-ақ мемлекеттік органдар қызметінің

ашықтығын, жауапкершілігі мен есептілігін арттыруды қамтамасыз ететіндігін дәлелдейді.

Қазіргі кезде экономикадағы квазимемлекеттік сектор жүйесін әдетте мемлекеттік-жекеменшік серіктестік деп атайды.

Шет елдердің алдыңғы қатарлы тәжірибесі көрсеткендей, саяси режимге қарамастан, елдің экономикалық жүйесіне әрдайым мемлекеттік басқару ықпал ететін, бұл мемлекеттік басқаруда жетекші рөл атқарады.

Әр елдегі мемлекеттік сектордың құрылымы мен ауқымы тарихи, әлеуметтік және дәстүрлі жағдайларды, сондай-ақ маңызды және маңызды емес - мемлекеттік саясаттың міндеттері мен басымдықтарын ескере отырып қалыптасатындығын ескеру қажет - елдің ұлттық экономикасының әл-ауқаты.

АҚШ және Еуропа сияқты елдерде мемлекеттік-жекеменшік серіктестіктер (МЖӘ) негізінен құрылыс саласында және жолдарды күтіп ұстау саласында жүзеге асырылады.

МЖӘ институтының пайда болуы мен қалыптасуының себебі елдегі қызметтің әлеуметтік-экономикалық салаларының дамуын қамтамасыз ету үшін талап етілетін мемлекеттік бюджеттен бөлінетін қаржы ресурстарының жеткіліксіз деңгейі болып табылатындығы маңызды емес.

Іс жүзінде шет елдерде мемлекеттік жобаларды іске асыру үшін жеке капиталды тарту мақсатында коммерциялық ұйымдарға салықтық жеңілдіктер, субсидиялар түрінде, сондай-ақ осы ұйымның қызметіне заңды монополия құру түрінде әр түрлі сыйақылар беріледі [1, б.137].

Сондай-ақ, бұл институт дамушы экономиканың дағдарысқа қарсы құралы ретінде жұмыс істейді, бұл экономикаға белгілі бір факторлардың әсер етуіндегі жағымсыз тенденциялармен күресуге ғана емес, сонымен қатар инвестициялық жобаларды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Мемлекеттік секторды реформалау барысында озық тәжірибеге, атап айтқанда оны қалыптастыру қағидаларына назар аудару қажет.

Мемлекет пен бизнес секторының тығыз серіктестігін дамыған елдер бүгінде мемлекет өмірінің әр түрлі салаларында қолданады. Қазіргі кезде Франция, АҚШ, Германия және Ұлыбритания осы серіктестік тәжірибесінің бастаушылары болып саналады.

Айта кету керек, АҚШ мемлекеттік құрылым деңгейінде мемлекеттік сектор мен кәсіпкерлік сектордың серіктестік құралын қолданады.

Белгілі бір ғылыми сыйымды, жоғары рентабельді қызмет салаларында алғашқы позицияларды иемденетін ірі коммерциялық ұйымдарға мемлекеттік бақылау жүйесін қалыптастыратын Франция, мемлекет мүдделері үшін әр түрлі салалардың өсу бағыттарын анықтайды және бақылайды.

Ірі мемлекеттік коммерциялық кәсіпорындардың болуы елдің ұлттық экономикасының басқарылу деңгейін жоғарылатады [2, б.193].

Квазимемлекеттік сектор субъектілері - бұл елге инвестициялар ағынын ұлғайтуға және мемлекеттің осы жобаларды бюджет қаражаты есебінен қаржыландыру жөніндегі міндеттемесін жоюға бағытталған мемлекеттік инфрақұрылыммен қатар, өнеркәсіптік секторды стратегиялық дамыту мен жаңғырту құралдарының бірі.

Әр елде квазимемлекеттік сектор субъектілерінің анықтамасы олардың заңнамасына сәйкес аталған. Кейбір елдердің мысалдары 1-кестеде көрсетілген.

1 кесте

Квазимемлекеттік сектор субъектілерін анықтау тәсілдері

№ п/п	Елдер	Анықтама
1	Қазақстан	Квазимемлекеттік секторының субъектілері
2	Ұлыбритания	Мемлекеттік компаниялар
3	Германия	Мемлекеттік қорлар, мекемелер немесе компаниялар
4	Канада	Үлкен корпорациялар
5	Қытай	Мемлекеттік кәсіпорындар
6	Жапония	Мемлекеттік кәсіпорындар

Ескерту: автор дереккөзге сүйене отырып құрастырған [2, б.90].

Қазақстан Республикасында квазимемлекеттік сектордың субъектілері мемлекет қаржысының қатысуымен болатын әр түрлі заңды тұлғалар болып табылады.

Квазимемлекеттік сектордың субъектілері - мемлекеттік кәсіпорындар, жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер, акционерлік қоғамдар, оның ішінде ұлттық басқарушы холдингтер, ұлттық холдингтер, мемлекет қатысушысы немесе акционері болып табылатын ұлттық компаниялар, сондай-ақ еншілес, тәуелді және олармен аффилиирленген басқа заңды тұлғалар. Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес.

Ұлыбританияда квазимемлекеттік сектордың субъектілері жарғылық капиталға мемлекет қатысатын компаниялар мен қоғамдық ұйымдар болып табылады.

Германияға келетін болсақ, олардың заңнамасында квазимемлекеттік сектордың субъектілері былайша түсіндіріледі:

- жеке заңдарға сәйкес құрылған, олардың акциялары Федерацияның немесе кез-келген оқшауланған мүліктің қорларына тікелей немесе жанама иелік ететін ұйымдар;

- Федерация мүшесі болып табылатын коммерциялық немесе өндірістік кооперативтер;

- «қоғамдық құқық кәсіпорындары»;

- кооперативтер.

Канада Корольдік Корпорациялары - коммерциялық қызмет көрсететін үкіметтік құрылым.

Коммерциялық мақсаттардан басқа корпорациялар мемлекеттік саясат мәселелерін шешу мақсаттарын да көздейді.

Қытайда мемлекеттік кәсіпорындар - бұл акцияны бақылайтын немесе жетекші рөл атқаратын мемлекеттік капитал.

Жапониядағы мемлекеттік кәсіпорындарға мемлекет жарғылық капиталының жартысын немесе одан көп бөлігін салған заңды тұлғалар жатады. Мемлекеттік кәсіпорындардың мысалдары:

- Акционерлік Жауапкершілігі шектеулі корпорациясы;
- жауапкершілігі шектеулі корпорация;
- шектеусіз жауапкершілікпен серіктестік;
- жауапкершілігі шектеулі серіктестік;
- бірлескен кәсіпорын

Шет елдердегі аудиторлық аудиторлық процесті реттеу жоғарғы аудиторлық ұйымдардың халықаралық аудит стандарттарының ережелеріне сәйкес жүзеге асырылады: ISSAI 300

Өнімділік аудитінің негізгі принциптері, ISSAI 3000 Өнімділік аудитін жүргізу жөніндегі нұсқаулық, ISSAI 3100 Өнімділік аудитін жүргізу жөніндегі нұсқаулық.

Бірақ жоғарыда аталған халықаралық стандарттардың болғанына қарамастан, әр түрлі елдер тиімділікті тексеру процедурасын тарихи практикамен байланысты қалыптасқан бірқатар заңнамалық актілермен реттеуді қамтамасыз етеді.

Озық тәжірибе көрсетіп отырғандай, тиімділік аудитін жүргізу және реттеу, аудиттің бір түрі ретінде, бақылау объектілері бойынша мемлекет қаражатын пайдалану мен басқару тиімділігі дәрежесінің сенімді, толық және объективті сипаттамасына сәйкес келетін ақпарат беру арқылы мемлекеттің қаржылық ресурстарын басқару процесін ынталандыруға мүмкіндік береді.

Әртүрлі елдерде тиімділік аудитін жүзеге асыру тетіктерінде көптеген айырмашылықтар бар екеніне ерекше назар аудару қажет, бірақ сонымен бірге жалпыға бірдей қабылданған тұжырымдама бар, ол мемлекеттік органдар мен квазимемлекеттік сектор субъектілері қызметінің тиімділігі, мемлекеттің қаржылық ресурстардың тиімділігі және өнімділігі бойынша аудиторлық тексеру жүргізу болып табылады.

2-кестеде шет елдерде қолданылатын мемлекеттік аудит құралы ретіндегі тиімділік аудитінің қысқаша сипаттамасы келтірілген.

Шетелдік тәжірибені талдау квазимемлекеттік сектор субъектілері қызметінің тиімділігіне, әсіресе экономикалық дамуға әсерін бағалауға жеке аудит жүргізілмейтіндігін немесе өте сирек жүргізілетіндігін көрсетеді.

2 кесте

Шет елдердегі тиімділік аудитінің сипаттамалары

Мемлекет	Мемлекеттік аудиттің жоғарғы органы	Аудитті ұйымдастырудың ерекшеліктері	Тексеру объектілері	Есептіліктің түрі мен тапсыру кезектілігі
1	2	3	4	5

Канада	The Office of the Audit General	Мемлекеттік органдардың жұмыс тиімділігі және бағдарламалық құжаттарды толық бағалау жүргізу	Мемлекеттік қаражатты пайдаланатын ұйымдар; мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру	Canada's Performance Report - орындалуы туралы есеп (нәтиже). Жыл сайын тиімділік бойынша төрт аудиторлық есеп Канаданың қауымдар палатасына тапсырылады
Ұлыбритания	National Audit Office	Негізгі тексеру жедел және қорытынды (әлеуметтік маңызды) нәтижелерге қол жеткізуге, мақсатты индикаторлардың орындалуы туралы тоқсан сайынғы есеп беруге бағытталған	Мемлекеттік қаражатты пайдаланатын және кірістерінің 50% -дан астамын қоғамдық қорлардан алатын ұйымдар, субъектілер;	Негізгі тексеру жедел және қорытынды (әлеуметтік маңызды) нәтижелерге қол жеткізуге, мақсатты индикаторлардың орындалуы туралы тоқсан сайынғы есеп беруге бағытталған
АҚШ	The Government Accountability Office (GAO)	Ішкі аудит жүйесі - мемлекеттік органдардың міндетті бөлігі	Мемлекеттік бағдарламаларды, мемлекеттік бағдарламаларды іске асыратын мемлекеттік ұйымдар	Әр министрліктерден жылдық есеп
Ескерту: автор дереккөзге сүйене отырып құрастырған [2, б.96].				

Оның орнына квазимемлекеттік сектор субъектілері қызметінің тиімділігі осы субъектіге жататын мемлекеттік органның немесе мекеменің қызметі арқылы қарастырылады. Төмендегі 3-кестеде шет елдердегі квазимемлекеттік сектор субъектілері қызметінің аудитінің салыстырмалы талдауы көрсетілген.

Сонымен бірге квазимемлекеттік сектор субъектілері қызметінің тиімділігі тиісті мемлекеттік орган немесе мекеме мақұлдаған жоспарлардың, жобалардың және / немесе бағдарламалардың мақсаттарына қол жеткізу арқылы бағаланады [3, б.186].

Қытайда VOGA-ның аудиторлық қызметіне Мемлекеттік қадағалау және активтерді басқару жөніндегі кеңестің (SASAC) арнайы құрылған комиссиясы ықпал етеді. Бұл комиссия инвестордың міндеттерін орындайды, активтерді бақылайды және басқарады, басқаруды жетілдіреді, бағалау критерийлерін әзірлейді; топ-менеджерлерді тағайындайды және босатады, мемлекеттік кәсіпорындарды реформалау мен қайта құрылымдауға ықпал етеді, корпоративтік басқаруды жетілдіреді және мемлекеттік экономика құрылымы мен құрылымын стратегиялық түзетуге ықпал етеді.

3 кесте

Тақырыптардың орындалу аудиті шет елдердегі квазимемлекеттік сектор

Елдер	Критерийлер		
	Тиімділік аудитінің құқықтық негіздері	Квазимемлекеттік сектор субъектілері қызметінің аудитінің түрі	Мемлекеттік Корпорациялардың мәртебесі
1	2	3	4
Ұлыбритания	Конституция; Ұлттық конституциялық заң «Қаржылық бақылау туралы» заң; «Тексеру комиссиясы туралы» акт; Жергілікті қаржы туралы заң; «Аудиторлық қызмет (әр түрлі ережелер) туралы» акт және «Есептілік және аудит» туралы заң	Қаржылық және сәйкестік аудитімен бірге өткізіледі. Өнімділік аудиті ұйымда жылына бір рет өткізіледі.	Қаржылық және сәйкестік аудитімен бірге өткізіледі. Өнімділік аудиті ұйымда жылына бір рет өткізіледі
Канада	Бас аудитор туралы заң. Мемлекеттік қаржыны басқару туралы заң. «Мемлекеттік есепшоттар мен ресурстар (қоғамдық ұйымдардың аудиті) туралы» заңнама актісі	Қаржылық және сәйкестік аудитімен бірге өткізіледі	Мемлекеттік аудит іс жүзінде атқарушы билік қызметінің барлық салаларында - денсаулық сақтау, мәдениет, қаржы, ауыл шаруашылығы, көлік, ғылым және білім саласында жүзеге асырылады. Мемлекеттік бағдарламаны іске асыратын қоғамдық қорларды пайдаланатын ұйымдар

Ескерту: автор дереккөзі негізінде құрастырға [3, б.186].

Квазимемлекеттік сектор субъектілері қызметінің экономикалық дамуға әсерін бағалау бойынша басқа елдердің тәжірибесін зерттеу экономикаға әсерді жекешелендіру саясаты немесе бәсекеге қабілетті кәсіпорындарды дамыту сияқты мемлекеттік саясатпен бірге қарастыруға болатындығын көрсетеді. Кейбір елдерде бақылау, иелік ету тәуекелі және саланы монополиялау мәселесі осындай мәселелер туындаған кезде шешілуі мүмкін [3, б.193].

Осылайша, мемлекеттік-жекеменшік серіктестік институтының әр түрлі елдер үшін тартымдылығы бюджеттік қаражат жеткіліксіз болған кезеңде әлеуметтік-экономикалық мақсаттарды әзірлеу және қол жеткізу бойынша бірқатар мәселелерді шешудің өзекті тақырыбы болып табылады, бұл квазимемлекеттік сектор субъектілерінің тиімділігі аудитінің өзектілігін қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1 Шаманина Э.А. Сферы применения государственно-частного партнерства в США//Государственно-частное партнерство -2016-Т.3.-№2-с.135-139 [Электронный ресурс] <https://cyberleninka.ru/article/n/sfery-primeneniya-gosudarstvenno-chastnogo-partnerstva-v-ssha>

2 Садыков А.Ж. Зарубежный опыт аудита в сфере деятельности квазигосударственного сектора//Ведомости Института законодательства Республики Казахстан-2019-№2-С.90-96.

3 Коваленко С.Н., Трунова Е.А. Аудит эффективности: современные проблемы и пути их решения// научные ведомости. Серия Экономика. Информатика. 2017. № 2 (251). –С.186-193.